

11.

Korreferenciarelációk – interpretációs bizonytalanságok

Esettanulmány

NAGY ANDREA–CSÚRY ISTVÁN

1. Bevezetés

Tanulmányunkban példaelemzéseken mutatjuk be a szemiotikai textológiai korreferenciakutatás egy továbbra is nyitott kérdését: a korreferens elemek azonosításának, a korreferenciarelációk feltárásának az értelmező interpretáció során felmerülő bizonytalanságait, mentális háttérének problematikáját. Jelen írásunk a korreferenciajelenség szemiotikai textológiai értelmezésében fennálló, egy másik dolgozatunkban (Csúry–Nagy 2023, jelen kötet) számba vett elméleti kérdések gyakorlati illusztrálására szolgál.

Az *Officina Textologica* sorozat több kötete és számos tanulmánya vizsgálta már gyakorlati példaelemzéseken keresztül a korreferencialitás szövegnyelvézeti-szövegtani kérdéseit. Ezekhez a konkrét szövegelemzésekhez Petőfi S. Jánosnak a kiadványsorozat első, programadó kötetében megjelent korreferenciaelemzése (Petőfi S. 1997: 24–38) szolgált mintául. Az alábbi példaelemzéseinkhez mi is Petőfi S. Jánosnak az *Officina Textologica* sorozatban megjelent három szövegrészlet-elemzését vesszük alapul, ezzel is tisztelegve a tíz évvel ezelőtt elhunyt tudós emléke előtt. Két példaelemzését, a *Mózes születése* és a *Máté meghívása* című bibliai szövegrészletek elemzését az *Officina Textologica* első két kötetéből (Petőfi S. 1997: 24–38, Petőfi S. 1998: 15–31), míg a harmadikat, Örkény István *Gondolatok a pincében* című egyperces novellája részletének elemzését a jóval későbbi 15. kötetből (Petőfi S. 2009: 26–27) választottuk ki. Így az elemzések megjelenése közötti időbeli távolság lehetőséget nyújt annak vizsgálatára is, hogy a Petőfi S. János által időközben revideált szemiotikai textológiai jelentésfogalom eredményez-e, s ha igen, milyen változásokat a korreferenciaértelmezésben.

2. Példaelemzések

Petőfi S. János az *Officina Textologica* 1. kötetében közölt korreferenciaelemzéseinek (Petőfi S. 1997: 24–52) elsődleges céljaként azt határozza meg, hogy bemutassa, milyen módokon szemléltethetők az egyes szövegek korreferenciarelációi. Emellett – noha további vizsgálatok tárgyának jelöli ki, – az a kérdés is fo-

lyamatosan jelen van az elemzés egyes lépéseit követő kommentárokbán, hogy a szövegösszefüggés-hordozónak tartott elemek közül melyek írhatók le szövegnyelvészeti eszközökkel, és melyek kívánnak tágabb hatókörű, szövegtani eszközöket. Érdekes megfigyelni, hogy a *Mózes születése* példaszöveg korreferenciarelációinak leírásában a későbbi elemzéseikhez képest még enyhén szövegnyelvészeti hangsúlyú megközelítés érződik: „[...] mi, olvasók a befogadáshoz szükséges összefüggéseket – legalábbis a betű szerinti értelmezés esetében – a szövegben jelen lévő szintaktikai/szemantikai információk alapján szinte automatikusan hozzá tudjuk gondolni a befogadandó szöveghez” – írja Petőfi S. a szövegben explicit módon nem megjelenő információtartalmak felfejtésére vonatkozóan (1997: 32). Az elemzett bibliai példa korreferenciaindexekkel való kiegészítését pedig a következőképpen kommentálja: „[...] az adott szöveg ténylegesen jelen lévő lexikai anyagát csupán olyan információkkal egészítettem ki, amelyek hiánya a szövegből grammatikai ismeretek alapján kikövetkeztethető” (Petőfi S. 1997: 37). Noha hozzát teszi, hogy „vannak a szövegben azonban olyan hiányok is, amelyek kikövetkeztetéséhez és kiegészítéséhez világra vonatkozó ismeretek szükségesek” (Petőfi S. *ibid.*), ezek szerepe a korreferenciarelációk felállításában, kapcsolata a szöveg nyelvspecifikus grammatikai-szemantikai megformáltságával nincs meghatározva, így – s különösen a példaszöveg korreferenciaindexekkel való ellátása után – inkább csak a nyelvi jelentéssík alapján már megállapított korreferenciaviszonyokat másodlagosan megerősítő információknak tűnnek.

Ahhoz, hogy a *Mózes születése* című példaelemzésben rámutassunk néhány korreferenciainterpretációs bizonytalanságra, a befogadó különböző természetű háttértudásának megkerülhetetlenségére, idézzük fel először is a Petőfi S. (1997: 36) által korreferenciaindexekkel kiegészített szövegelemzést és a szöveg (kor)referenciaindexének listáját:

¹Egy[^]Lévi[^]törzséből[^]való[^]férfi[i01] elment, és (ő[i01]) feleséget[i02] vett saját[az ő[i01] nemzetségéből. ²Ez[i02] fogant, és (ő[i02]) fiút[i03] szült. Láta (ő[i02]), hogy milyen szép ([i03]), ezért (ő[i02]) három hónapon át titkolta (*hogy* (ő[i02]) fiút [i03] szült). ³Amikor (őneki[i02]) már lehetetlen volt tovább rejtegetnie ([i03]-at), (ő[i02]) papiruszkosarat[i08] készített neki[i03], s (ő[i02]) bekente ([i08]-at) aszfalttal meg szurokkal. Beletette (ő[i02]) ([i08]-ba) a[^]kis[^]gyermeket[i03] és (ő[i02]) elhelyezte ([i08]-at) a[^]nád[^]közé[i09], közel a[^]folyó[i10][^]partjához[i11]. ⁴A[^]gyermek[^]nővére[i04] a[^]közében[i12] maradt, hogy (ő[i04]) lássa mi történik vele[[i03]/[i08]].

⁵Akkor a[^]fáraó[^]leánya[i05] lejtött fürdeni a[^]folyóhoz[i10], kísérei[i06] közben a[^]parton[i11] sétáltak. Észrevette (ő[i05]) a[^]kosa-

rat[i08] a^{nád} között[i09], s (ő[i05]) odaküldte ([i09] [i08]-hoz) szolgálóját[i07], hogy (ő[i07]) vegye ki ([i08]-at). ⁶Mikor (ő[i05]) kibontotta ([i08]-at), (ő[i05]) látta, hogy egy^{nyöszörgő} gyermek[i03] van benne[i08]. Részvét ébredt benne[i05] iránta[i03] és (ő[i05]) így szólt: – „Egy héber gyerek.” ⁷A^{gyermek} nővére[i04] a^{fáraó} lányához[i05] fordult: – „Akarod (te[i05]), hogy (én[i04]) elmenjek és (én[i04]) a héber asszonyok között dajkát[i02] keressek, aki[i02] majd szoptatja a^{csecsemőt}[i03]?” – ⁸„Menj (te[i04])” – válaszolta (neki[i04]) a^{fáraó} leánya[i05]. A^{leány}[i04] elfutott, hogy (ő[i04]) megkeresse a^{kisfiú} anyját[i02]. ⁹A^{fáraó} leánya[i05] azt mondta neki[i02]: – „Vidd magaddal (te[i02]) a^{kicsit}[i03], és neveld fel (te[i02]) nekem[i05] ([i03]-at), s megfizetek érte (azért, hogy (te[i02]) a^{kicsit}[i03] felneveled nekem[i05]).” Az^{asszony}[i02] elvitte a^{gyermeket}[i03] és (ő[i02]) szoptatta ([i03]-at). ¹⁰Amikor ([i03]) felserdült, ([i02]) visszaadta ([i03]-at) a^{fáraó} leányának[i05], aki[i05] úgy bánt vele[i03], mint saját (az ő[i05]) fiával és a Mózes nevet adta (ő[i05]) neki[i03], „mivel – úgymond – a vízből húztam ki (őt[i03]).

- i01 = a Lévi törzséből való férfi,
- i02 = a feleség = a héber dajka = a fiú anyja,
- i03 = a fiú = a (kis) gyermek = a csecsemő = a kicsi = Mózes,
- i04 = a fiú nővére = a gyermek nővére,
- i05 = a fáraó leánya,
- i06 = a fáraó leányának kísérői,
- i07 = a fáraó leányának szolgálója,
- i08 = a kosár,
- i09 = a nád közé,
- i10 = a folyó,
- i11 = a folyó partja,
- i12 = a közelben.

A példa 4. versében (⁴A^{gyermek} nővére[i04] a^{közelben}[i12] maradt, hogy (ő[i04]) lássa mi történik vele[[i03]/[i08]].) két olyan nyelvi elem is van, amelyek fogalmi jelentését a befogadó tudati tartaléka, intuíciói, az általa a szövegben feltételezetten kifejezett valóságdarab egyéni mentális képe alapján többféle vagy a fent megadottól eltérő (kor)referenciális viszonyban is értelmezheti. Az egyik ilyen a *vele* határozószó, amely már az elemzésben is két korreferenciaindexet kapott: i03 = a fiú = a (kis) gyermek = a csecsemő = a kicsi = Mózes, illetve i08 = a kosár. Mivel a *vele* személyre és dologra is utalhat, az értelmező interpretáció révén megállapítható, hogy a szövegelőzményben szereplő *papiruszkosár* és a *kis gyermek* kifejezések egyaránt tekinthetők antecedensének, a / jellel egyenrangúnak

feltüntetett két korreferenciaviszony a szöveg nyelvi síkján valóban egyformán lehetséges. Feltételezésünk szerint azonban a spontán interpretáció során a két lehetséges reláció közül az olvasók valószínűleg nagyobb része intuitíve a gyermekre való utalásként értelmezi, hiszen tapasztalati tudásunk része, hogy egy veszélyt jelentő helyzetben figyelmünk, aggodásunk a veszélynek kitett emberre irányul, nem pedig a tárgyakra. Ezt az értelmezést nyelvi síkon is erősíti a bibliai szöveg címe, *Mózes születése*, ami a szöveg fókuszában álló személy megnevezésével globális szövegkohéziót teremt, és a funkcionális kognitív pragmatika által közös figyelmi jelenetnek nevezett diskurzushelyzetben az olvasó figyelmét a megnevezett személyre irányítja (vö. Tátrai 2021).

A másik kérdéses elem az *a közelben* kifejezés, amely az elemzésben egy önálló entitásra utaló referenciaindexet ([i12]) kapott. Önálló referenciális elemként való értelmezése azonban kérdéses, nézetünk szerint nagyban függ az adott kontextusban a befogadó által feltételezetten kifejezésre jutó tényállasegyüttestől, azaz attól, hogy „[a] beszélőhöz v. a szóban forgó személyhez közel levő v. fekvő, közeli hely” (ÉrtSZ_i) a távolságkifejezés relatív jellege miatt a viszonyítási ponttól teljesen különböző, vagy valamennyire mégis azonosnak vehető-e.

Ennek megállapítását a viszonyítási pont szövegbéli azonosításával kell kezdeni: a példaszövegben viszonyítási pontnak ’a csecsemővel a folyóparton elhelyezett kosár’ tekinthető, amelyet a szövegelözményben a 3. vers nyelvi eleminek jelentéséből tudunk leképezni. A ’folyópart’ tehát az a helyet kifejező valószínűságdarab, amelyhez képest értelmezni kell, hogy a 4. vers *a közelben* helyhatározóragos főneve ugyanerre a valószínűságdarabra utal-e. Véleményünk szerint igen, s noha e két kifejezés lexikális jelentése között a helyjelölés és az azonos izotóplánca tartozás miatt (*a nád közé, közel a folyó partjához, a közelben, a folyóhoz, a parton, a nád között, oda(küldte*)) nyelvi síkon megvalósuló szemantikai kapcsolat is van, korreferenciális elemekként való interpretálásukhoz – mint Petőfi S. János elemzése mutatja – ez nem elegendő. Együtt utaló kapcsolatuk abból vezethető le, hogy a példaszöveg későbbi részében szereplő 6. és 7. versekben lévő szövegmondatok jelentéséhez olyan tényállások rendelhetők, amelyek összefüggőkként értelmezhetők. Ez pedig a befogadó tapasztalati tudásán alapuló háttérismeretek mozgósításának, illetve logikai műveleteinek az eredménye.

A 6. vers szövegmondatainak tematikus alanya ugyanis végig a fáraó lánya: *kibontotta, látta, részvét ébredt benne, szólt*, míg a 7. versben tematikus alanyváltás történik: azzal, hogy megszólítja a fáraó lányát, a gyermek nővére kerül hirtelen a közös figyelmi jelenet előterébe (*A gyermek nővére a fáraó lányához fordult*). A lánytestvér váratlan megjelenése a fáraó lányával egy közös kommunikációs szituációban azonban csak akkor értelmezhető egy lehetséges valószínűságmozzanatként, ha az *a közelben* és az *a folyó partja* kifejezéseket korreferens elemekként értelmezzük, azaz, ha azt feltételezzük, hogy az ’a közelben lévő’ lánytestvér maga is a folyóparton tartózkodik, látó- és hallótávolságban a fáraó

lányától, s emiatt tud késlekedés nélkül odamenni hozzá, tudja őt megszólítani. A fenti két kifejezés 'rokonsági' kapcsolata rész-egész reláción alapul: a csecsemő tartózkodási helye (a folyópart *A* pontja), a lánytestvéréé (a folyópart *B* pontja) és a fáraó lányáé (a folyópart *C* pontja) ugyan nem ugyanazt a térbeli pontot jelöli, azonban a valóságra vonatkozó tapasztalati tudásunk alapján (miszerint csak egy tőlünk kis távolságban lévő személy hangját és arcán tükröződő érzelmét vagyunk képesek érzékelni) mindhárom pontot a folyópart részeként értelmezzük. Az *a közelben* főnévnek az *a folyó partja* kifejezéssel való korreferenciaviszony-értelmezésének tehát ez a tapasztalati háttérismeretből fakadó feltételezés az alapja, s ezáltal lehet logikai összefüggést, ok-okozati viszonyt értelmezni a 6. és a 7. vers szövegmondatainak jelentése között: 'a fáraó lánya megtalálja a csecsemőt, részvétet mutat iránta', ezért 'az ezt látó és halló lánytestvér nyomban cselekszik az öccse megmentése érdekében'.

Az *Officina Textologica* 2. kötetében Petőfi S. János a *Máté meghívása* című bibliai példaszövegen egy több lépésből álló szemiotikai textológiai korreferenciális elemzést mutat be (1998: 15–31), melynek célja egyrészt azoknak a nyelvi elemeknek a megnevezése, amelyek révén „történik annak a világdarabnak az elemeire (személyeire, tárgyaira, eseményeire stb.) való utalás, amely az adott szövegben annak alkotója és/vagy befogadója véleménye szerint kifejezésre jut”; másrészt az utalás nyelvi, szövegtani vagy világra vonatkozó ismereteken alapuló módjának azonosítása; harmadrészt pedig az utalás legcélszerűbb szemléltetésének vizsgálata. A célok ilyen meghatározása azt tükrözi, hogy az előző elemzéshez képest az alkotó és/vagy a befogadó mentális modellje, valóságra vonatkozó ismeretei ugyanúgy a korreferenciaértelmezés tényezőiként értelmezendők, mint a nyelvi sík jelentésviszonyaiból származó információk. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a példaelemzés egy pontja némi korreferenciainterpretációs bizonytalanságot mutat, s az elemzéshez fűzött kommentár sem egyértelmű a tekintetben, hogy a kérdéses utalás a szöveg nyelvi síkjának elemeihez rendelhető jelentésre vagy a befogadó mentális hátterére támaszkodva értelmezhető-e. Petőfi S. János példaelemzéséből most csak a kérdéses rész szövegmondatait és korreferenciaindexeit idézzük. Az evangéliumi versszámozás helyett a szövegmondatokat, azaz a nagybetűvel kezdődő és ponttal, kettősponttal, felkiáltójellel vagy kérdőjellel lezárt szövegegyeségeket szövegbéli sorszámukat jelző kód azonosítja.

[K00]Mt. 9 9-13. *Máté meghívása*

[K01]Amikor Jézus[=i01] (az *i02 helyről*) továbbment[i01], látott[i01] egy Máté^{nevű}ember[=i03]t, amint ott ült[i03] a vám[=i04]nál. [K02]Szólt(a)[i01], „K03” neki[i03]: [K03]Kövess[i03]

engem[i01]! [K04]Az[=i03] felállt[i03] és nyomá[i01]ba^szegődött[i03].

[K05]Amikor később vendégül^látta[i03|i01] házá(i03)[=i05]ban, sok^vamos[=i06] meg (sok)^bűnös[=i07] oda[i05]jött[i06, i07], s Jézus[i01]sal^és^tanítványai(i01)

[=i08]val^együtt (i05-ben) asztalhoz[=i09]^telepedett[i06, i07, [i01, i08]].

i01 = Jézus,

(i02 = az a hely, ahol Jézus előzőleg volt),

i03 = a Máté nevű ember,

i04 = a vám (hely, ott a vámnál),

i05 = a Máté nevű ember háza,

i06 = a (Máté nevű ember házába jövő) sok vámos,

i07 = a (Máté nevű ember házába jövő) sok bűnös,

i08 = Jézusnak a (Máté nevű ember házában jelen lévő) tanítványai,

i09 = asztal/asztalok (a Máté nevű ember házában).

A [K05] szövegmondat *vendégül látta és a házában* elemeinek korreferenciális értelmezése annak ellenére kérdéses, hogy a példaelemzésben mindkét kifejezéshez kizárólag az [i03] index van rendelve, amely a *látta* ige alanyaként és a *házában* szóalakban lévő *-á* birtokos személyjel referenseként egyaránt a Máté nevű embert jelöli ki. Ugyanakkor magából a szövegelőzmény nyelvi síkjának jelentéséből nem csupán ez az egy korreferenciareláció értelmezhető. Kommentárjában Petőfi S. János is rámutat erre a bizonytalanságra a következőképpen foglalva össze a probléma lényegét: „[a] *vendégül látta* (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanyának és tárgyának a kérdése az adott szövegmondatban nem egyértelmű. Szintaktikai/szemantikai szempontból ugyanis az az értelmezés is megengedhető lenne, hogy Jézus látta vendégül a Máté nevű embert, s nem a Máté nevű ember Jézust” (Petőfi S. 1998: 20).

Az értelmezés kettőssége a szövegelőzmény tematikusalany-váltásából ered: míg a [K01] és a [K02] szövegmondatok egyes szám 3. személyű *továbbment, látott, szólt* múlt idejű igealakjai Ø + INFL anaforák révén a Jézusra vonatkozó topikfolytonosságot hordozzák, a [K04] szövegmondatban az *az* névmás a topikfolytonosság megszakításával a Máté nevű embert jelöli ki a szintén egyes szám 3. személyű múlt idejű *felállt, nyomába szegődött* igealakok referensének. E két egyaránt potenciális referens közül Máté alanyaként való értelmezését (‘Máté látta vendégül Jézust’) a szövegvilágban utoljára említett referens topikfolytonosságát jelölő Ø + INFL anafora támogatja. Míg Jézus alanyaként való értelmezését (‘Jézus látta vendégül Mátét’) az erősíti, hogy a [K05] szövegmondat már nem a 9. vers része, hanem a szöveg vehikulumának szintjén tipográfiailag jól elkülö-

nülő, új bekezdést alkotó 10. vers kezdő mondata. A bekezdés ugyanis mint mezoszintű szövegegység azzal, hogy „a korábbi szövegrészek bizonyos értelemösszeteveit folytatja, bizonyosakat megszakít” (Tolcsvai Nagy 2001: 296), magában hordozza a témaváltás lehetőségét.

A korreferenciális bizonytalanságot Petőfi S. János a bibliai történet különböző fordításainak egybevetésével látja feloldhatónak: „e történet más Evangéliumokban található változatai alapján tartható a 'helyénvaló interpretáció'-nak” (Petőfi S. *ibid.*) a Máté nevű emberre való utalás értelmezése. Eszerint a korreferens elemek azonosítása, a korreferenciareláció 'helyénvaló' értelmezése kizárólag a befogadó bibliafordításokra vonatkozó filológiai ismeretein alapulna. Feltételezésünk szerint azonban a spontán interpretáció során a befogadó nem annyira a fent említett specifikus ismeretekre támaszkodik, mint inkább a szélesebb körű, szokásosan általános műveltségnek nevezett kollektív háttértudásra. Így például általában a Bibliára vonatkozó, illetve irodalmi és képzőművészeti alkotások ismeretéből származó, e bibliai történetre vonatkozó háttérismereteire, de akár a Római Birodalomra, a zsidóság ókori történetére, a provinciák adózására, adószedőire stb. vonatkozó történelmi háttértudására is. A befogadó tudati tartalmán alapuló korreferenciaértelmezés nem egyértelműen meghatározható módjára, explicit módon kevésbé reprezentálható voltára tekintettel állapíthatja meg némi óvatossággal Petőfi S. János (1998: 21) a [K05] szövegmondathoz fűzött kommentárjában, hogy „ebben az esetben csak úgy fogalmazhatunk, hogy az a tény, hogy a „vendégül látta” (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanyának a Máté nevű emberre utaló „az”-t, tárgyának pedig „Jézust” elemet tekintjük, összeegyeztethető a K04, a K03, a K02 és a K01 szintaktikai/szemantikai elemzésével”. Ugyanakkor, mint fenti elemzésünk mutatta, és amint ezt maga Petőfi S. is megállapítja elemzésében (lásd fenn), a szöveg nyelvi síkjaihoz rendelhető jelentésből kikövetkeztethető másik korreferenciainterpretáció ('Jézus látta vendégül Mátét') szintén összefüggő értelmezést nyújt a szövegelőzménnyel mind szintaktikai, mind szemantikai síkon. Látható tehát, hogy a korreferenciareláció azonosítására vonatkozó bizonytalanság kizárólag a befogadói mentális háttér elemzési apparátusba való beemelésével oldható fel.

Az eredeti szemiotikai textológiai jelmodell 2009-es módosításai a szöveg mint komplex jel értelmezésének épp ezt az aspektusát érintik. Az *Officina Textologica* 15. kötetében megjelent írásában Petőfi S. János (2009: 75) ugyanis úgy módosítja a *formáció* és a *szenzus* fogalmát, hogy mindkettőt immár az alkotóban/befogadóban kialakuló mentális képként értelmezi. A másik fontos módosítás a *konstringencia* fogalmának újraértelmezése, amely a befogadói ítélet jellemzésére szolgál: a befogadó véleménye szerint a szöveg által feltehetően utalt tényállasegyüttes összefüggőségét jelöli. Petőfi S. János alábbi példaelemzése ezeknek az új nézőpontoknak a szemiotikai textológiai elemzésben való alkal-

mazását szemlélteti. Érdekes tehát megvizsgálunk, hogy ezek a változások miként járulnak hozzá a korreferenciarelációk interpretációs bizonytalanságának feloldásához. Mivel Petőfi S. példaelemzése egy komplex szemiotikai textológiai elemzés illusztrálására szolgál, s vizsgálatunk szempontjából nem releváns kódokat és szimbólumokat is tartalmaz, a korreferenciavizsgálatot előtérbe helyezendő, némi egyszerűsítést végeztünk (így például nem jelöltük a mondatok egyszeres vagy többszörös összetettségét), valamint a referenciális entitásokat az összehasonlíthatóság érdekében az előzőekben alkalmazott módon jelöltük.

[K0]Gondolatok^a^pincében[i00]

[K1]A^labda[=i01] egy^betört^ablakon[=i02] leesett az^alagsori^folyosóra[=i03].

[K2]Az^egyik^gyerek[=i04], '[K3]a^házmesterék^tizennégy^éves^kislánya[i04]', lebecgett(i04) érte(i01). [K4]Szegénykének[i04] a^villamos[=i05] levágta(i05) a^fél^lábát(i04)[=i06], s boldog^volt(i04), ha labdát[i01]^szedhetett(i04) a^többieknek[=i07].

[K5]Az^alagsorban[i03] félhomály[=i08]^terjengett(i08), de azért feltűnt neki(i04), hogy egy^sarokban[=i09] megmozdult(=i010) valami[i010].

[K6] – Cicus[=i011]! – szólt(i04)^oda(i09) a^falábú^házmesterkislány[i04]. – Hát te(=i011) hogy^kerülsz(i011) ide(i09), kiscica[i011](i04)?

[K7]Fölkapta(i04) a^labdát[i01], s ahogy^csak^tudott(i04), elsietett(i04) vele(i01).

A nominális referenciaindexek listája:

i01 = a labda,

i02 = a betört ablak,

i03 = az alagsori folyosó,

i04 = a falábú házmesterkislány,

i05 = a villamos,

i06 = az i04 fél lába,

i07 = a többiek,

i08 = a félhomály,

i09 = egy sarok,

i010 = valami,

i011 = a kiscica.

Az Örkény-szövegrészlet elemzésében több korreferenciális bizonytalanság is felfedhető. Van, amelyik magából a szöveg nyelvi síkjához rendelhető jelen-

tésből fakad, nagyobb része viszont az alkalmazott korreferenciaindexációból, amely nem követi az előző példaelemzések korreferenciaviszonyainak minden részletre kiterjedő rögzítési módját, s ebből kifolyólag kérdéses korreferenciainterpretációs lehetőségeket kínál.

Ami ez utóbbit illeti, a szöveg címében szereplő *pince* szó által a befogadóban mozgósított 'pince' fogalmi séma szövegbéli összetevőinek nem egyértelmű korreferenciális jelölése jelenti az első problémát. A példaelemzésben ugyanis az *egy betört ablakon* és az *egy sarokban* kifejezésekhez önálló entitásra utaló referenciaindex van rendelve ($\text{egy}^{\wedge}\text{betört}^{\wedge}\text{ablakon} [=i02]$ és $\text{egy}^{\wedge}\text{sarokban} [=i09]$), ami a 'pince' entitástól független, különálló valóságdarabként való értelmezésük irányába hat. A befogadó azonban az *egy betört ablakon*, az *alagsori folyosóra*, az *alagsorban*, *egy sarokban* kifejezéseket a szövegvilág helyszíneiként a cím által megnevezett 'pince' tudáskeret részlegesen kifejtett összetevőiként értelmezi. Összefüggőségük alapja egyrészt az *alagsori folyosóra* és az *alagsorban* kifejezések szemantikai kapcsolata, másrészt a többi elemnek a valóságra vonatkozó tudásunk alapján való illeszkedése a 'pince' fogalmi sémába. A nem teljes azonosságon, hanem asszociatív vagy – mint ebben az esetben – rész-egész viszonyon alapuló korreferenciaviszonynak az azonosítását „nem egyszerű eset”-nek nevezi Petőfi S. János (2009: 31) megállapítva, hogy „[a] nem egyszerű esetek „nem egyszerű” voltának oka az, hogy értelmezésük a befogadók/interpretátorok részéről különféle természetű tudáselemek birtoklását feltételezi”. Majd hozzáteszi, hogy „[e]zeknek a tudáselemeknek egy része egy enciklopédikus szótár (tezaurusz) tartalmához tartozónak – és ennek következtében a kohéziórelációk rendszert képező alapjának – tekinthető, másik része viszont csak adott kontextusokban feltételezett konstringenciarelációkból vezethető le” (Petőfi S. *ibid.*).

Ezt a megállapítást jelen szövegelemzésre alkalmazva az mondható tehát, hogy a szöveg feltételezetten utalt tényállásait a befogadó csak abban az esetben tudja konstringensnek, azaz egy lehetséges világ összefüggő darabjának tartani, ha az *egy betört ablakon* és az *egy sarokban* kifejezéseket a 'pince' tudáskerethez és az ezt kifejtő izotóplánc elemeihez illeszkedően az alagsor szerves részének tekinti: 'az alagsor egy betört ablaka', 'az alagsor egy sarka'. Ezt a részleges azonosságon alapuló viszonyt például a *Máté meghívása* című példaelemzésben alkalmazott kettős indexálással ($\text{házá}(i03) [=i05]$ ban, ahol $(i03)$ =a Máté nevű ember) lehetne jelölni, de ezzel máris felmerül egy újabb kérdés: az $\text{egy}^{\wedge}\text{betört}^{\wedge}\text{ablakon}(i03) [=i02]$ ' kifejezés indexálásában az $(i03)$ kód referense 'az alagsori folyosó' vagy 'az alagsor'? Annak ellenére ugyanis, hogy Petőfi S. mindkettőhöz az $(i03)$ referenciaindexet rendeli, azaz interpretációjában a két kifejezés a szövegvilág ugyanazon entitására utal, az egyes befogadók mentális háttérének különbözőségéből fakadóan ezen a ponton interpretációs eltérések keletkezhetnek. Erre példa saját, Petőfi S. Jánosétól eltérő értelmezésünk: mivel a valóságra vonatkozó tapasztalati tudásunk alapján mi a folyosót csak az alagsor egy részének tekintjük,

az (i03) indexszel csak az 'alagsor'-t jelölnénk, és egy ettől különböző, például a referenciaindex-listában a következő, még szabad [i012] indexszel a 'folyosó'-t. Ennek eredményeképp 'az^alagsori^folyosóra(i03)[=i012]' korreferenciaindex jönne létre, s ezt felhasználva a következő komplex korreferenciaindexet¹ rendelnénk az *egy betört ablak* kifejezéshez: 'egy^betört^ablakon(i03)(i012)[=i02]', amely 'az alagsori folyosó egy betört ablakán' interpretációt szemléltetné.

Hasonlóképpen az egy^sarokban[=i09] jelölés helyett a következőt alkalmazhatnánk: egy^sarokban(i03)[=i09], amely 'az alagsor egy sarkában' olvasatot adná. Ugyanakkor még ez az interpretáció is tovább árnyalható, hiszen a szövegvilág feltételezeten utalt térpozícióinak és a befogadó saját tapasztalati tudásából származó ismereteinek egymásra vetítéséből az a tényállás együttes is értelmezhető, miszerint 'a labda az alagsor folyosójára esett le', s mivel 'a házmesterkislánynak csak az alagsor folyosójáig (és nem a folyosóról nyíló valamelyik helyiségbe) kellett mennie a labdáért', 'az alagsori folyosó sarkában észlelhetett mozgást'. Ezt az interpretációt az *alagsor* szó jelentése is támogatja: „épület földszint alatti *helyiségeinek együttese*, melynek padlózata (kissé) a járda, a terep szintje alá kerül” (Nszti, saját kiemelés). Az így pontosított referált entitáshoz ennek megfelelően a következő korreferenciaindexet rendelhetjük: egy^sarokban(i03)(i012)[=i09], amely 'az alagsori folyosó sarka' értelmezést jelölné.

Korreferenciarelációs kérdést vet fel a [K5] szövegmondat *valami* határozatlan névmásának referenciaindexálása is: a példaelemzésben a *valami* névmáshoz önálló referenciaindex van rendelve, mintha önálló fogalmi jelentésű elemről lenne szó, s a kontextusban sincs vele koindexált, korreferens nyelvi elem. A *valami* névmás azonban jelentéséből: „[m]eg nem határozott v. meg nem határozható ismeretlen tárgy” (ÉrtSz_i), valamint névmási funkciójából fakadóan nem képes közvetlenül utalni a valóság egy entitására, indirekt denotatív jelentése a beszédhelyzetből és/vagy a szöveggörnyezet szintaktikai-szemantikai relációiból értelmezhető. Ebben az esetben a [K6] szövegmondat konnexitást és kohéziót hordozó nyelvi elemei képezik a korreferencialitás megállapításának alapját: elsősorban a *cicus* fogalmi jelentésű szó (és annak megszólitás funkciója), valamint a *szólt oda* igealak igekötőjének jelentése által hordozott 'irány' komponense. A *valami* névmáshoz így a *cicus*, *kiscicám* nyelvi elemekkel jelölt referens rendelhető, s ez és a befogadó valóságra vonatkozó ismeretei, asszociációi alapján összefüggőnek értelmezhető a szövegben feltételezhetően kifejezett tényállás együttes: 'a házmesterkislány nem azonosítható, nem embertől származó mozgást észlelt az alagsori folyosó sarkában', amiről 'azt hitte, a cicája mozgását/zaját észleli', mert 'máskor is tapasztalta már, hogy a cica lemegy az alagsorba'.

¹ Az *Officina Textologica* 2. kötetében (1998) több tanulmány szerzője tesz kísérletet a különböző szövegtípusokban jellemzően előforduló korreferenciális viszonyok minél pontosabb, explicit reprezentálására. A korreferenciarelációk különböző típusainak jelölésmódjára azonban továbbra sincs véglegesnek tekinthető megoldás.

Végül egy a szöveg nyelvi elemeinek jelentéséhez köthető korreferenciális bizonytalanságra mutatunk rá: a [K6] szövegmondat már említett *szólt oda* igealakjában az *oda* elem referense nem egyértelmű. Petőfi S. János az *oda, ide* elemek kapcsán az arra vonatkozó bizonytalanságot emeli ki elemzésében (Petőfi S. 1998: 31), hogy ezeket nemcsak a kohézió, hanem a konnexitás hordozóinak is lehetne tekinteni. Ugyanilyen fontosnak tűnik azonban az a kérdés is, hogy határozószói vagy igekötői jelentésükkel értelmez-e a befogadó egy adott korreferenciaviszonyt, hiszen ennek megfelelően eltérő lehet az utalt entitás értelmezése. A fenti példaelemzésben a 'szólt(i04)^oda(i09)' igealakot az '(i09)=egy sarok' referenciaindex alapján úgy értelmezzük, hogy 'szólt a sarokba'. Ebben az esetben az *oda* helyet jelölő határozószó és a szintén helyet jelölő *sarok* szó jelentése közötti kohéziós kapcsolat teszi lehetővé korreferens elemekként való interpretációjukat. Emellett azonban a befogadó egy másik kontextuális elemre vonatkozó korreferenciaviszonyban is értelmezheti az *oda* nyelvi elemet. A *szólt oda* kifejezést tekinthetjük ugyanis az *odaszól* ige („röviden mond vmit vmely közelében levő személynek” ÉrtSz.) múlt idejű, hátravetett igekötős alakjának, tehát az *oda* elemet igekötőnek. Így az *odaszól* ige 'valakivel való kommunikálás' jelentése alapján az *oda* igekötő nem a [-élő] entitást jelölő *sarok* szóval, hanem az itt [+élő, -humán] entitásként – mint fentebb láttuk, a *cicus* szóval korreferensnek – értelmezett *valami* névmással állítható korreferenciarelációba: 'szólt(i04)^oda(i010)', azaz 'szólt a nem azonosított élőlényhez'.

3. Összegzés

A fenti példaelemzések szemiotikai textológiai vizsgálata a korreferenciarelációk értelmezésében a különböző befogadók eltérő mentális háttérének szerepére, az interpretációs bizonytalanságok forrásainak azonosítására irányult. Petőfi S. János szövegelemzése a saját korreferenciainterpretációs mentális műveletei lenyomatának tekinthetők, s mint ilyenek, jó alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy összevethessük őket saját befogadói értelmezésünkkel. A három vizsgált szövegrészlet-elemzés azt mutatja, hogy a korreferenciarelációk értelmezésében a befogadói interpretációs bázisok alkalmazott/alkalmazható elemei, melyeket Petőfi S. az interszubsjektivitás csökkenő foka szerint a *tudás/hiedelem*, a *feltevések* és az *elvárások* kategóriájába rendez (vö. Petőfi S. 2004: 104), számtalan különféle forrásból származhatnak, s noha az egyéni mentális háttér egy része kollektív tudáselemekből áll, az ezekből „kiválasztott 'tartalmak' végső soron minden esetben az adott interpretátor előismereteitől és feltevéseitől függenek” (Petőfi S. 2004: 105). Ezt a megállapítást erősíti vizsgálatunk eredménye is: egy adott korreferenciareláció értelmezésében tapasztalt eltérések forrása lehet a különböző befogadók eltérő pszichikai attitűdje, intuíciói (lásd a *vele* értelmezési lehetőségeit az első példaelemzésben), kollektív, enciklopédikus tudása (mint a *Máté*

meghívása példában a *vendégül látta* alanyának kérdése), egy adott nyelvi jel kontextusbéli több lehetséges jelentése (lásd a *szólt oda* kifejezésben az *oda* elem értelmezését). De példaelemzéseink alapján talán leggyakrabban a világra, s azon belül is a fizikai világ térbeliségére vonatkozó tapasztalati tudás, s arra épülő feltevések (lásd fenn az *a közelben*, a *sarok*, az *ablak*, az *alagsor* szavak eltérő befogadói mentális tételrendezéseit). A korreferenciarelációs bizonytalanság vagy eltérő értelmezés legtöbb esetben tehát az egyéni mentalizáció különbözőségéből fakadt. Emellett megjegyzendő, hogy egy adott korreferenciareláció értelmezésében a befogadó egyidejűleg is támaszkodhat különféle forrásokból származó háttérismereteire, tudásbáziselemeire, s ezek azonosítása, lehetséges elkülönítésük kérdése további kutatásokat igényel.

Irodalomjegyzék

- Dobi E. 2021. *A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentés-reprezentációjában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csúry I.–Nagy A. 2023. Hat más kérdés a korreferenciáról. A lerágott csont túlsó oldala. In: Dobi E.–Andor J. (szerk.): *Emlékkötet Petőfi S. János tiszteletére. Officina Textologica* 23. (L. jelen kötetben, 102–117.)
- ÉrtSz 1959–1962. *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Elektronikus kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B> (2023. 01. 22.)
- Nszi. 2006–2019. *A Magyar Nyelv Nagyszótára*. Elektronikus kiadás. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
<https://nagyszotar.nytud.hu/index.html> (2023. 01. 28.)
- Petőfi S. J. 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram I. Officina Textologica* 1.
- Petőfi S. J. 1998. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. In: Petőfi S. J. (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica* 2. 15–31.
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szöveg szemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. J. 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. Adalékok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához. Officina Textologica* 15.
- Tátrai Sz. 2021. Nézőpont kérdése. A konstruálás pragmatikai vonatkozásairól. In: *Argumentum* 17. 532–550. (2023. 01. 18.)
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Coreference Relations – Interpretation Uncertainties. A Case Study

In our study, we discuss a still open issue of coreference research in semiotic textology: the uncertainties of identifying coreference chains and of interpreting coreference relations, as well as the possible sources of interpreters'/analysts' judgments.

Based on three text fragments analysed by János S. Petőfi and their comparison with our own interpretation, we examine the role of the interpreters' different mental backgrounds and knowledge bases in the interpretation of coreference relations.